

A „LÜD MODELL” AVAGY: A MEGSEMISÜLÉS FINNUGOR PARADIGMÁJA

Jegyzetek egy Szócs Géza-vershez

JÁNOSI ZOLTÁN

Az 1975-ös finnugor világkongresszusnak *Budapest* adott helyet. *Ilyés Gyula* íróasztalán erre az alkalomra született meg *A törzs szavai* című alkotás, amely mind az akkori, mind a mai olvasatban egy sajátos, közös finnugor himnuszaként hat; s a szétszórt, illetve tovább porlódó, lélekszámban apadó kis finnugor népek összefogását, egybetartozástudatát hirdeti. Egy olyan, ugyan a történelemben már tovatűnt, mégis lehetséges, újjáéleszthető történelmi közösségtudatról beszélve, amely a pusztulásveszéllyel a közös megmaradásévért a régi összetartozás-tudat rehabilitációjával perel.

A vers egyes gondolati párhuzamai körülbelül egy évtized múlva, *Ilyés* finnugor identitás-fogalmát kiegészítve és továbbgondolva, mintegy a mű negatív tükörképeként, immár a nemzetiségi magyarság kihalásának allegóriájaként emelkednek fel *Erdélyben Szócs Géza* tolláról. (A kolozsvári költőnek *A sirálybőr cipő* című 1989-es kötetében.) *Ilyés* műve több vonásában magyar líratörténeti előképe ezért az erdélyi alkotó *Az író és a biró* című alkotásának. Ebben a pusztuló vagy már kihalt kis finnugor népek sorspéldázata – nyelvük, folklorjuk, szokásaik átalakulási vagy megszűnési perspektívájával együtt – a *Ceausescu-korszak Romániájában* egyre inkább végveszélybe kerülő erdélyi magyarság helyzet- és sorsanalógiáit jeleníti meg. Az összefogás-elv illyési paradigmájának helyén, a finnugorság nyelvének, kultúrájának, népeinek maga körül és a világtörténelemben tapasztalt kivészési ivén, az elveszés, a szétesés az erdélyi magyarságra vonatkoztatott, konkrét – de ugyancsak finnugor paralellizmusokkal áthatott – paradigmáját fogalmazza meg.

Az 5 tételből álló vers első egysége: 1. *Tudnivalók néhány finnugor népről* címmel mintegy *József Attilának* a finnugorság (a *Kalevala* és a vogul népköltészet felé tekintő) intellektuális tájékozódási irányát és a magyar költészet erre a hagyományra néző szűkségszerű útját is magába foglalva a sorspárhuzamosítás logikai műveletét előkészítő tudományos elmélyülés, az esztétikai, kulturális alapozás gesztusát ismétli meg. A pontosan hivatkozott forrás: „*Zsirai Miklós egyetlenegy jegyzetének nyomán*” tudhatjuk meg például, néhány más, a szétszóródás felé tartó vagy már el is porlódott kis finnugor nép (a

lívek, a vepszék, a lüdük) sorsútjának felrajzolása között, hogy a versben a későbbiekben leginkább kiemelt „vót (saját nevén valaddin) nép az oroszok megszervezkedéséig, sőt még Novgorod virágzásának elején is Ingermanland legnépesebb, legtekintélyesebb őslakója volt. Bár az állandó harcok és a gyakori járványok következtében folyvást fogytak, a vót még a 15. század vége felé is jelentős népnek számított. Sokan közülük kivándoroltak, szétszóródtak, egy-két nemzedék alatt eloroszosodtak, elnéptelenedett ősi földjükre pedig különféle jövevények telepedtek le. A vót nép végül fokozatosan felszívódott az orosz telepeshullámokban. A múlt század közepén még mintegy ötezen voltak, századunk elején ezren. A század hetvenes éveire számuk 50 fő alá csökkent, a nyolcvanas évek közepén pedig az utolsó vót öregasszony is meghalt.”

Ezen – a népneve és geográfiai helyszíne cseréjével, behelyettesítésével a *Trianon* után az etnikai peremeken, a határok mögött rekedt magyar kisebbségek valós történelmére és egyik, már nemcsak lehetséges, hanem sok vonásában be is következett sorsperspektívájára is utaló – analogikus alappozíció építkezik tovább a vers többi része. Szöcs Géza a vót népnév és a múlt idejű létege egyes (tájnyelvi) alakjainak hangzásbeli azonoságát (a múlás, a valóságos és a grammatikai múlt fogalmának felhajtóerején is) mestersen kihasználva fokozza fel a sorsanalógiát.

A második, *Az író és a bíró* című tételben népmesei fordulat, illetve ennek ironikus-groteszk (csupán a grammatikai személy megcserélésével létrejövő) alakváltozata, a sá-mánhit praxisának koreográfiai és vizuális emlékei táplálják a poétikai rétegek felől ezt a párhuzamot. Majd az így kapott képnek a keresztény mítosz anygalképzetébe átfordított, (a babitsi emlékü „*Léthe réten*” nemzet és sorsszimbólumként egyaránt repkedő) kettős szinten is képtelen (részint megszületetlen, részint lehetetlen) abszurd változata, a lív népnév (az életre és annak térbeli beszűkülésére utaló) angol szótöbe vetítése paradox irányban is felfokozzák a tragédiát. Mindezek az esztétikai koordinátákon a „finnugor univerzumnak” még e képtelen (játékos vagy parabolikus) mítoszokból is kiforduló sorsa, totális kifosztásának távlata mutatkozik meg. Ez a hangütés ölt összegzően testet a versegész címét is adó, a személyiség és a nemzet sorsát egymásra vetítő szakaszban: „...így éltem. Rosszul? / Jól éltem? Éltem. / Hol vót, hol nem vót / én vepsze költő voltam / hol vótam, hol nem vótam, / én inkeri öregasszony voltam. // Vállamra szárnyat ragasztottam, / hátamra tollacsát ragasztgattam, / megszületetlen vepsze angyal voltam / röpködtem itt ezen a réten / túllruhában és tollruhában. // Szerelmek és bőrkabátok / kísérték az életem. / Könnyű volt-e élnem így? / létem meg nem mérhetem. / Éltem, mint lív a living roomban. / A drótot az orvos javasolta. // S lehull a szárny, / a toll, / a tüll. / Lonc nő a réten, árny figyel / a hegy mögül, / a fák közül.”

A *Vótok újesztendeje* című 3. egység szintén egyszerre groteszk és tragikus, az erdélyi magyar sors perspektíváját mind nyíltabban a finnugor porlódással modelláló, összesen tíz mondata *Zsirai Miklós* korábban átemelt részleges anyagához képest már teljes mértékben vendégszöveg. Szöcs Géza ismét pontosan megjelöli a forrást: (Részlet *Czegő Zoltán BUÉK száz nyelven* című újévi köszöntőjéből. Megjelent a sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör* mellékletében, a FÓRUMBan, 1980 decemberében.) Az innen átemelt sorokkal a szerző az (akkor még csak) harminc főre fogyatkozott vót nemzeti közösség sorsán át egyúttal azt is illusztrálja, hogy a finnugor kiveszéssel általa utalásosan megjelölt paralellizáló erdélyi sorstudat az erdélyi kultúrában nem elszigetelt jelenség. Versében az erdélyi költő, *Czegő Zoltán* idézeteit ugyanakkor az ezt megerősítő analogikus térnek

még szikárabb és élesebb képet mutató erőterébe vonja. A szabad nyelvhasználat hiánya, a gyűlekezési szabadság korlátozása, a kényszerű kivándorlások fájdalma s az így keletkező, immár belsővé is váló „*anyanyelvhiány*” egyaránt megnyilatkoznak az ebbe a logikai hálózatba emelt vendégszöveg tükreiben. „*Milyen nyelven kiált fel a vót szilveszterkor?*” / *A vótnak tán könnyű: össze tudnak gyűlni mind, az egész nép, egy közepes lakásban, s ha fölkiált a vót, egész népe hallja. Talán könnyű a vótnak.*” Az elfogyás mardosó fájdalomával szemben ugyanakkor még a groteszk hangütés akkordjai közben is annak tudatosítása áll, hogy a szabad nyelvhasználat joga nem lehet a népet alkotó lélekszám függvénye. „*Hogy harmincan vagy harmincmillióan beszélnek egy nép nyelvét? Ugyan! Ha száz esztendeig él az ember ezer kilométerre önnön népétől, akkor is a maga nyelvén kiált föl!*”

Az – egyszerre egyetemes, biológiai és nemzeti-társadalmi szinten értelmezett – „*lét*” metaforáját megtestesítő *A rét* című 4. számú egység az erdélyi magyar élethelyzet és a kihalt vagy kihalófélben levő kis finnugor népek sorspárhuzamait az „*élő holttest*” állapotban megtestesített nemzeti státus képében, továbbra is a nyelv elnémulásának (elnémításának) problémájára koncentrálja. „*Kihagyó, hibás ütemek, szivattyú, / távoli beszéd, mindegyre elfulladó: / légszomjasan, de dolgozik még, nyilallva.*” Ez a közties, lét és halál között lebegő, agóniaszerű állapot szakítja föl az emberlét és a nyelv legbenső viszonyát feszítő nagy kérdéssort is: „*MIFÉLE NYELV EZ? / Ezen a nyelven hallgatsz majd, barátom, / mikor majd szívedben dróttal, / szádban tablettákkal / a fű alatt forgolódsz s ragyogsz, / ez az a nyelv, amelyen nem fizetsz, barátom, / vagy fizetsz / a császárnak adót, / e nyelven szól az élő holttest / meg az izsór és lúd. / S a vót.*” A 4. egység gondolatartalmainak rendszerét a nemzeti és a nyelvi állapotnak minden fogalmi értelmezésnél pontosabban a lényegét sűrítő, metaforizált összegzése foglalja össze. „*Tükre előtt a temetőben – a jelző jelzi még e szót – / szépíti magát még a nyelv, / a vepsze nyelv, / a lúd, a vót, / az inkeri, a vót, a liv.*” S ez az utolsó kép: a temetőben a tükör előtt (még) szépítő nyelv látomása az egész nyelvi és esztétikai mezőnek a történelem brutalitásába ágyazottságára, egyszersmind (a szépítés-szépítkezés halál előtti mozzanatával) az esélyek már-már csupán abszurd irányban kiteljesíthető távlataira utal.

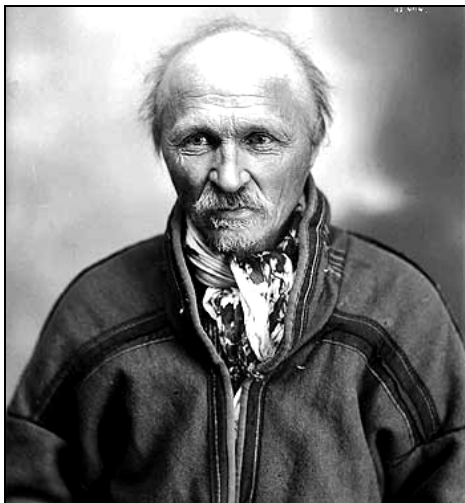
Az ötödik műegység (5. *Példázat az illúziók hiábavalóságáról*) a tömegsírba lőtt *Radnóti* verszúneteivel távolról rezonál a sirba tűnő népek (önazonosságának) itt maradó nyelvi-verbális művészeti dokumentumaira. A hatodik pedig (6. *Igaz történet, melyet ne értelmezzünk*) *Radnóti* s a „*vót írástudók*” ismételt említésével és a „*lívek a Lebensraumban*” szó szerkezetével megint a sirba tűnt vagy tűnő népek erdélyi magyarságra néző sorsmodelljének kiindulásbeli, alapozó, fenyegető karakterisztikumát rögzíti. A történelmi feltételek miatt az ebben az irányban magnetizálódó életperspektívát erősíti fel. A szakasz ugyanakkor „a rákosok dalárdájának” a szentestén a rákkórházból felhangzó, „*harsány*”, „*mindent betöltő, rekedtes, de öntudatos*”, „*hejehujázó és áhítatos, gondtalan és keserves*” dalával – mint máshonnan megvilágított de ugyanazt az alap gondolatot üzenő metaforával – még meg is toldja, illetve újra és még keserűbben összegzi a korabeli magyar létben várható. A halálra váró, éneklő rákbetegek látványa ugyanazt a létbeli helyzetet fogalmazza újra, még abszurdabb formában, amit a temetői tükör előtt szépítő nyelv látomása korábban közvetített.

Az identitásvesztés esélyei a határokon túli magyarságnál nemcsak a nyelvet (mint Domonkos István: *Kormányeltérésben* vagy Papp Tibor: *Ad altare* című versei ezt példa-

szerűen közvetítik), hanem a teljes hagyományt, benne a folklórt is érintik. Ilyen fenyegetések vonulnak az olvasó elé a némán táncoló kolozsvári cselédnányok képében (Kányádi Sándor: *Fekete-piros*), a folklór-konnotációkkal is teli helynevek, nevek, szavak hirtelen támadt, gyors rögzítési, begyűjtési (lásd: „szépitkező”) szándékában (Székely János: *Helynevek*, Kányádi Sándor: *Noé bárkája felé*). S hasonló tartalmakat közvetít a versben történő székelykapu-állítás gesztusa is – tiltakozásul is a falu- s egyszersmind a kultúra-, a hagyományrombolás ellen – Balla D. Károly: *Székelykapu* című versében. Szócs Géza költészetében is nagyszabásúan tör át más helyeken a megváltozott történelmi koordináták között a hagyományos szerepéből kimozduló, deformálódó, torzuló, a funkcióit a nyelvvel és a nemzeti tudattal együtt elvesztő folklór arca (*Ballada és környéke, Történet a fehér lóról*).

Az író és a bíró kapcsolatát: vagyis az erdélyi magyar „nemzetnek” és az „időnek” – a vers kötetbeli megjelenése óta eltelt tizenhat év során alapjaiban nem sokat változott – viszonyát (lásd: a szabad nyelvhasználatért tett erőfeszítések miatt 2006-utolsó hónapjaiban a *Babes-Bolyai Egyetemről* elbocsátott magyar oktatók példáját vagy az autonómia-törekvések hányattatását) a 2007. január 1-jétől Románia egész népével az *Európai Unióba* lépő erdélyi magyarság új történelmi helyzete fogalmazhatja újra.

S ez az újraindító „szöveg” remélhetően nem a „lúd modell” eurokonform változataként születik majd meg.

Johan Turi (1854 – 1936), a finnugor népek közé tartozó számik (lappok) leghíresebb írója. Magyarul is olvasható világhírű műve, *A lappok élete* (Gondolat Kiadó, 1983.)